

traditionele historische beschrijving (zeker bij de bonden en het Schoevers Instituut). Dit maakt het niet alleen moeilijk de kern van de vertogen te vatten, maar roept ook de vraag op of het voor de vertooganalyse uitmaakt dat de progressieve Amsterdamse vereniging Vooruit en de daaruit ontstane Nationale Bond (1897)—die in velerlei opzicht Mercurius' tegenvoeters waren (geen werkgevers in de organisatie, belangenbehartiging als doel, alle categorieën bedienden, mannen en vrouwen als lid en examinandi) — in die hoedanigheid buiten beeld zijn gehouden. Door splitsing ontstond hieruit de socialistische bond die bij De Haan uit het niets verschijnt maar feitelijk de praktijk van de Nationale Bond voortzette en de meeste vrouwen ging organiseren en ook het meeste voor hen ondernam. Is het door haar bedoelde vertoog (in de pers zelfs verworpen tot: 'Lid van vakbonden worden was lang onmogelijk') niet op zijn minst onvolledig, en mag wel gesteld worden dat Mercurius en de socialistische bond sekseverschillen op dezelfde wijze ontkenen of dat de confessionele bonden eenzelfde visie hadden (katholieken sloten niet uit, protestanten zeer fel) (133)? Niet de latere tijdstippen of aparte vrouwenafdelingen gaven hier de doorslag (132), maar de grondhouding die bij de socialisten en katholieken van meet af aan een andere was dan bij Mercurius en de protestanten. Vooral nog houd ik het er op dat zelfs als het door De Haan bedoelde vertoog over kostwinners en tijdelijke arbeid algemene betekenis heeft, de verschillen tussen bonden er voor totaalbeeld en onderlinge verhoudingen nog wel degelijk toe doen. Interessant bij de werkgeversvertogen is De Haans hypothese dat de massaontslagen in de kantoorwereld in de jaren twintig vooral vrouwen troffen (al zou ik haar kwalitatieve aanwijzingen nog wel met cijfers getoetst willen zien). Hier legt zij een band met een eerder vertoog: 'Nu we dit weten wordt eens te meer duidelijk wat in de vakbondsprieden ontbrak'. Sekseneutraal schrijven over werkloosheid verhult immers dat juist vrouwelijke bedienden slachtoffer waren. Zij vermoedt dat deze bladen 'zozeer vanuit het standpunt van de mannelijke bedienden redeneerden, dat ze deze vorm van sekse-ongelijkheid, de bevoorrechtting van mannen, niet opmerkten, omdat het iets volkomen vanzelfsprekends was in hun androcentrische wereldbeeld' (211). Historici die dergelijke bladen gebruiken, zijn dus gewaarschuwd. Hoe gecompliceerd de beoordeling van vrouwelijke kantoorarbeid lag, toont het Nationaal bureau voor vrouwenarbeid. Hoewel dit continu in de weer was de betekenis van de vrouwelijke kantoorkracht in positieve zin te ondersteunen, kon dit niet verhinderen dat 'zowel Anna Polak als Marie Heinen teksten produceerden of die van anderen ondersteunden, waarin niet alleen traditionele 'vrouwelijke eigenschappen' een rol speelden, maar ook de seksehierarchie op kantoor als 'natuurlijk' werd voorgesteld' (71). Het boek eindigt met de resultaten van een enquête onder vrouwen die voor 1940 op kantoor gewerkt hebben (niet representatief maar met een goede respons, 566 op 740 verzonden exemplaren). Dit biedt interessante informatie in verband met ervaringen van vrouwen, maar staat eigenlijk los van de in de eerdere hoofdstukken voorgestane vertooganalyse. De dissertatie is bekroond met de Studieprijz van de Stichting Praemium Erasmianum.

Bob Reinalda

H. Baudet, *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft, I, De Delftse ingenieurschool en haar voorgeschiedenis* (Den Haag: SDU uitgeverij Koninginnegracht, 1992, 575 blz., f65,- (geb.), f52,50 (pbk.), ISBN 90 12 06590 9 (geb.), ISBN 90 12 06591 7 (pbk.)); H. Baudet, in samenwerking met H. J. A. Duparc, J. H. Makkink, *Idem, II, Verantwoording, registers, tabellen, naamlijsten en bijlagen* (Ibidem: Idem, 581-843 blz., f34,50 (pbk.), f47,50 (geb.), ISBN 90 12 06603 4 (pbk.), ISBN 90 12 08029 0 (geb.)).

Plotseling verrast ons de economisch-historicus H. Baudet, die het behalve in zijn dissertatie nooit in dikke boeken heeft gezocht, met het meest omvangrijke werk uit zijn wetenschappelijke

loopbaan. Zoiets monumentaals doet het vermoeden rijzen dat er iets bijzonders aan de hand is. Uiterlijk is dit al het geval. De ruim 800 bladzijden zijn schitterend uitgegeven en mooi maar steeds functioneel van illustraties voorzien, waaronder vele foto's van hoofdpersonen, ditmaal gelukkig niet in postzegelformaat. Wordt aldus het lezen veraangenaamd, het blijft daarin toch een lange weg die wij naar Delft afleggen en Delft is voor velen synoniem aan wat eerst de Technische Hogeschool en sedert kort de Technische Universiteit Delft vormt. Voor de auteur zelf is deze weg via zijn in 1986 verschenen boek over 100 jaar innovatie in Nederland gegaan, onder de titel *Een vertrouwde wereld*. Ik zie daar nu nog meer in dan tevoren. Evenals zijn vader was Baudet aan de TH Delft verbonden en de wereld van techniek en ingenieurs was hem vertrouwd. Na zijn professoraat in Groningen heeft hij zich aan het schrijven van dit boek gewijd, ook in die zin een lange weg.

Maar het slaat uiteraard eerst en vooral op de inhoud van het werk en daarin gaat het als component van de wereld van de techniek om de opleiding tot ingenieur, in dit geval in Delft. Men kan dan een chronologisch verhaal schrijven dat niet alleen door het beoogde lezerspubliek van ingenieurs doorgebladerd zal worden om snel bij de tweede wereldoorlog en daarna uit te komen. Baudet had de originele inval om het nooit geschreven gedenboek 1942 als scharnier te kiezen en daarom heen de deuren naar het verleden te laten wentelen. Zo biedt het eerste hoofdstuk, 'Verstoorde illusies' getiteld, uitzicht op de jaren 1929 tot januari 1942, ontvouwt het tweede de voorgeschiedenis van de instelling tot 1864 en het derde de jaren van de Polytechnische school (1864) via de omzetting hiervan in Technische Hogeschool (1905) tot 1929. Veel aandacht krijgt de tweede wereldoorlog in het daaropvolgende hoofdstuk van februari tot september 1944, waarop nog de heroriëntering 1945-1951, een evenwichtig bestel (met vraagteken) 1951-1972 en ten slotte de beknopte beschouwing ('Onder de wub') volgen. Het zal duidelijk zijn dat het nooit geschreven gedenboek 1942 hier staat voor de tweede wereldoorlog. Omvang en accent in het oorlogshoofdstuk geven daaraan nadere adstructie. Baudet kon zich daartoe geroepen voelen omdat zijn voorganger A. F. Kamp in zijn werk van 1955 teveel met de mantel der liefde had bedekt.

Een dergelijke virtueuze opzet brengt risico's mee. Een boek kan er door versnipperd raken. In dit geval heeft het gewerkt als welkom element van spanning, en dat niet alleen met betrekking tot de vraag hoe de auteur zich compositorisch zou redden maar ook inhoudelijk. Alles zit er ook in wat men relevant kan achten: het streven naar erkenning in de negentiende eeuw tegen een achtergrond van integratie van de techniek in de samenleving, de maatschappelijke stijging van de ingenieur en daaraan verbonden diens aanpassing, het ontstaan van afgesloten koninkrijkes van ingenieurs (NS en Waterstaat), de afbrokkeling van de positie van de ingenieur in het interbellum en het herstel ervan na de tweede wereldoorlog toen vele ingenieurs leidende posities in de regering, bij de overheid en in het bedrijfsleven gingen bekleden. De ingenieurs hebben in anderhalve eeuw bereikt wat de economen met hun kortere academische traditie nooit konden. De ingenieurs waren daarbij natuurlijk bevoorrecht door het exacte in de opleiding. De ingenieur was altijd knap en de econoom bij voorbaat dom maar met uitzondering van vooral handigheid.

In het hele diepgaande verhaal van de Delftse ingenieursopleiding, dat Baudet met nuance, soms ironie en af en toe ook kennelijke binnenpret doet, vormt de laatste oorlogsepisode een apart en noodzakelijk element. Correcties op vertekeningen in de algemene geschiedschrijving waren noodzakelijk. Wat oprijst, is een zwarte bladzijde die de auteur afgewogen en mijns inziens rechtvaardig heeft neergeschreven. Het was sterk paradoxaal, met name het feit dat de studentenstaking in november 1940 te Delft begon en vervolgens juist daar in mei 1943 het hoogste percentage tekenaars van de loyaliteitsverklaring werd aangetroffen, nadat de Delftse senaat zij het niet unaniem tot tekening ervan had geadviseerd. Nadien zouden vele Delftse

studenten in het verzet hun leven verlaten. Ten aanzien van het falen van de senaat die ook na de oorlog maar schroomvallig tot een erkenning van fouten kwam, wijst Baudet op het in dit gremium bestaande a-politieke pragmatisme. Het komt mij voor dat er een evenzeer belangrijk element van aanpassing, die uit de maatschappelijke stijging en erkenning was voortgevloeid, mede een rol in speelde. Wat hier in ieder geval vaststaat, is dat de auteur Delft met zijn uitvoerige oorlogsverslag, dat toch eens in de details gedaan moest worden, een dienst heeft bewezen in wat als een verwerking van het verleden mag gelden.

Van 1945 tot het aangrenzende verleden is het Delftse relaas van de worsteling in en met het wetenschappelijk onderwijs een moeilijke opgave die Baudet tot een goed einde brengt. Voor de samenstelling van deel II heeft hij zich laten bijstaan door H. J. A. Duparc en J. H. Makkink die daarmee bijdroegen een groot boek na een lange weg te perfectioneren. Aan het eind ervan past de constatering dat er meer in Delft is dan we wisten en de verheffing tot universiteit althans hier terecht is geweest.

Joh. de Vries

G. Abma, J. de Bruijn, *ed.*, *Hoedemaker herdacht* (Passage IV; Baarn: Ten Have, 1989, 300 blz., f35,-, ISBN 90 259 4414 0).

In het eerste decennium van het bestaan van het CDA zijn krampachtige pogingen ondernomen om de partij diep in het verleden te laten wortelen. Figuren als de katholiek Ruys de Beerenbrouck en de antirevolutionair Gerbrandy werden zonder veel omhaal tot peetvaders of althans tot belangrijke voorlopers verklaard. De hervormde theoloog Ph. J. Hoedemakers (1839-1910), wiens 150ste geboortedag in 1989 is gevierd met een bundel en een studiedag, lijkt op het eerste oog vanwege zijn belijdenis 'voor heel het volk' gemakkelijk te kunnen worden ingepast in de CDA-portretgalerij. Vooral in christelijk-historische kring is er altijd sprake geweest van een zekere Hoedemaker-traditie en met een beetje goede wil zou men die in het CDA kunnen zien voortgezet worden door de christelijk-historische inbreng. Bij de aanbidding van de bundel noemde één van de redacteuren Hoedemaker nog net geen voorvader, maar dan toch wel één van de geestelijke erflaters van het CDA, een kwalificatie die H. Eversdijk, aan wie als vice-voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer — van christelijk-historischen huize! — het eerste exemplaar werd aangeboden, zich maar wat graag liet aanleunen. Ook in de bundel zelf komt men passages tegen waarin Hoedemaker naar het CDA wordt toegebogen. Zo vergelijkt A. Postma Hoedemakers program van grondwetsherziening uit 1901 met het CDA-programma van uitgangspunten om in een aantal gevallen een grote mate van overeenstemming vast te stellen (men zou ook kunnen zeggen: te construeren). Zijn bijdrage maakt echter duidelijk, hoezeer men met hetzelfde gemak heel wat verschillen van opvatting naar voren zou kunnen halen om vervolgens te beredeneren waarom Hoedemaker juist geen plaats in de geschiedenis van het CDA verdient.

Gelukkig geven de meeste auteurs zich niet over aan dit soort gebruik en misbruik van het verleden. De bundel bevat vijftien opstellen van theologen en historici, waarin Hoedemakers theologische, kerkelijke en politieke opvattingen en activiteiten in de context van zijn tijd worden beschreven en geanalyseerd. Dit gebeurt wel overdadig, want ook hier doet zich het bij dit soort gelegenheidspublicaties nauwelijks te beheersen probleem van de herhaling en de overlapping voor. Vooral Hoedemakers opstelling in de Doleantiekwestie (1886-1887) met de daaruit voortvloeiende breuk met de Vrije Universiteit en Abraham Kuiper en zijn bestrijding van de neutrale staat zijn thema's die door diverse auteurs ter sprake worden gebracht zonder dat hun visies uiteenlopen.

Hoedemaker was voor alles een theoloog en een predikant met vastomlijnde denkbepelden die